

ВИЗНАЧЕННЯ ГЕМОПОЕТИЧНИХ СТОВБУРОВИХ КЛІТИН ОБ'ЄКТОМ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ

ТАРАСЮК Інна Олександрівна - аспірантка кафедри цивільно-правової політики, права інтелектуальної власності та інновацій Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого

ORCID 0009-0009-9412-8163

УДК 347.211

DOI 10.32782/NP.2023.4.17

У статті розглянуто сферу регенеративної медицини та у зв'язку з цим правові аспекти трансплантації гемопоетичних стовбурових клітин людини. Здійснено дослідження походження гемопоетичних стовбурових клітин. Визначено що таке гемопоетичні стовбурові клітини. Встановлено їх медичне та суспільне значення. Зазначено відмінність медичної та юридичної термінології. Проаналізовано нормативне регулювання трансплантації гемопоетичних стовбурових клітин у Цивільному кодексі України та новому Законі України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людини» та позицій вітчизняних науковців стосовно визначення частин людського організму, у тому числі таких клітин, як гемопоетичні, як об'єкта цивільних прав. Досліджено концепцію речово-правової моделі та можливість застосування відповідних положень в Україні. Встановлено, що анатомічні матеріали людини як немайнові блага можуть перебувати в цивільному обороті через «уречевлення», тобто надання їм матеріального змісту. Виокремлено позитивні сторони окремих положень, а також наявні прогалини. Прослідковано відмінність між гемопоетичними стовбуровими клітинами та іншими схожими за своєю природою об'єктами. Досліджено, що на можливість визначення тих чи інших частин людського організму впливає правовий режим та мета використання, зважаючи на морально-етичні та релігійні причини. Встановлено, що права кваліфікація будь-якого об'єкта цивільних прав як речі ґрунтується на двох обов'язкових

елементах – здатності об'єкта бути матеріальним благом і виникненню щодо нього цивільних прав та обов'язків. Обґрунтовано, що гемопоетичні стовбурові клітини та інші анатомічні матеріали людини визначити як самостійні об'єктами цивільних прав, на які поширюється правовий режим речі, обмеженої в цивільному обороті у випадках, прямо визначених законом.

Ключові слова: гемопоетичні стовбурові клітини, регенеративна медицина, трансплантація, об'єкти цивільних прав, медичне право.

Постановка проблеми

Відповідно до ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Окрім безпекових заходів та підтримання ментального здоров'я, людям потрібно дбати і про фізіологічний стан, який іноді вимагає зовнішніх втручань, зокрема трансплантації органів, тканин і навіть клітин. Для цього у всьому світі проводять постійні наукові дослідження у сфері регенеративної медицини, тоді коли з'являються інші, пов'язані із цим, невирішені проблеми – дотримання морально-етичних норм під час проведення трансплантації та законодавче регулювання зазначених питань.

Варто зазначити, що регенеративна медицина – провідний напрямок медико-біологічної науки, заснований на використанні механізмів регенерації, що існують в орга-

нізмі людини. Головною ідеєю регенеративної медицини є максимально можливе відновлення структури і функцій пошкоджених тканин або органів шляхом заміни пошкоджених структур і/або стимулювання ендогенного потенціалу регенерації. В результаті максимального лікувального ефекту і відновлення, порушених або втрачених функцій організму за допомогою методів регенеративної медицини, вдається забезпечити підвищення якості життя пацієнтів [1, с. 5] Сучасна регенеративна медицина включає в себе клітинну терапію, що є сферою нашого наукового інтересу.

На сьогодні всі без виключення країни відчувають гостру нестачу біоматеріалів, які можуть бути використані для трансплантації. Саме тому, вченими та науковцями піднімаються питання можливостей використання органів, тканин і клітин, які були вирощені із ксенотрансплататів та перспектив виробництва медичних препаратів на їх основі [2, с. 59]. Питання правового статусу та особливостей відчуження гемопоетичних стовбурових клітин людини (далі – ГСК) є предметом наукової дискусії у багатьох країнах цивілізованого світу. Проте, для перебування таких клітин у цивільному обігу та можливості здійснення з ГСК певних дій, потрібно, щоб вони були об'єктом цивільного права. Таким чином, необхідно встановити що являє собою такий об'єкт цивільних прав та визначити його місце серед інших подібних об'єктів.

Аналіз наукових джерел

Враховуючи те, що досліджуване питання є актуальним і сучасним, у вітчизняному науковому колі бракує комплексних робіт, які стосуються безпосередньо вивченню гемопоетичних стовбурових клітин як об'єкта цивільних прав. Визначенню біологічних чи анатомічних матеріалів як об'єктів цивільних правовідносин, питанням створення та використання біобанків займалися Балінська О.М., Заяць О.С., Квіт Н.М., Косак В. М., Пунда О.О., Шишка О.Р. Проте, власне проблеми, які пов'язані із правовим регулюванням гемопоетичних стовбурових клітин, потребують більш детального дослідження.

Метою статті є визначення гемопоетичних стовбурових клітин об'єктом цивільних прав.

Виклад основного матеріалу

Згідно зі ст. 177 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) до об'єктів цивільних прав віднесені речі, у тому числі гроші та цінні папери, інше майно, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні та нематеріальні блага [3]. Оскільки цивільне право регулює приватно-правові відносини, зокрема, між фізичними особами, включаючи власність, угоди, договори та зобов'язання, питання статусу стовбурових клітин може також стати об'єктом розгляду.

ГСК становлять собою дуже специфічний, окремий об'єкт цивільних прав, правова природа якого потребує суттєвого дослідження, зокрема, з точки зору питання оборотоздатності, адже на сьогодні можна врятувати багато життів, використовуючи ГСК, у тому числі ГСК тварин.

Безпосередньо питання відчуження ГСК, з правової точки зору, складне і залежить від конкретного законодавства країни, у якій відбувається процедура. Згідно з вітчизняним законодавством, відповідно до Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» від 17.05.2018 року, ГСК – анатомічні матеріали людини у вигляді клітин, що містяться у крові та кістковому мозку людини і використовуються для трансплантації [4]. Медична точка зору є схожою, але дещо відрізняється від юридичної: кровотворні (гемопоетичні) стовбурові клітини – це клітини, які диференціюються в інші клітини крові. Основним джерелом стовбурових клітин є кістковий мозок [5]. Це означає, що відповідно до формально-юридичної термінології звернення до дієслова «використовується» свідчить про віддільність таких клітин від цілого, тобто від організму людини і можливість перебування в обігу.

У той же час, слід мати на увазі, що сама по собі процедура відчуження може бути проведена за законодавством іншої країни, ніж тієї, де проводилося саме оперативне

втручання. У багатьох державах, включаючи більшість європейських, існують обмеження щодо торгівлі стовбуровими клітинами, у тому числі гемопоетичними стовбуровими клітинами.

Як правило, ГСК здобуваються через добровільні донорства, які зазвичай не передбачають комерційного аспекту. Продаж або будь-яке інше відчуження ГСК може бути обмеженим або забороненим з медичних, етичних, релігійних причин або неможливим через правові проблеми регулювання будь-яких дій, пов'язаних із донорством, трансплантацією чи навіть зберіганням матеріалів.

О.М. Балінська та О.С. Заяць зауважують, що надзвичайно складним як з правової, філософської, так і з етичної точки зору є визначення правової природи окремих об'єктів цивільних відносин. Безумовно, у цьому аспекті необхідно враховувати передовий досвід провідних європейських держав. Деякі німецькі правники підтримують речово-правову модель, вважаючи, що відокремлені частини людського тіла можна віднести до речей, обмежених у цивільному обороті, проте вони підтримують позицію Н. М. Квіт, відповідно до якої біологічний матеріал, як об'єкт цивільних прав має особливий немайновий характер і не може бути віднесений до речей [6, с. 78].

У контексті визначення правової природи тканин людини, англійські правники, зокрема К. Стюарт та В. Ліпворс, зазначають, що тканини людини – це річ, що має фізичну форму, яка може бути у володінні і не пов'язана із землею. Отже, логічною категорією майна буде товар [7].

У той же час О.О. Пунда висловлює зовсім іншу точку зору, відповідно до якої анатомічні матеріали (окремі органи, їх групи, їх частини, тканини всіх різновидів, клітини органів), безперечно, є предметами – частиною людського організму. Разом з тим, зазначене не повинно приводити до висновку про те, що коли окремі елементи організму людини є предметами, то й такий організм у цілому можна розглядати як предмет (живий «матеріал»). Людина не є простим, механічним набором функціонуючих у певний спосіб внутрішніх біологічних систем, саме

тому неправильно і недопустимо розглядати її як набір «взаємозамінних запасних частин» для інших людей [8, с. 215].

У цьому контексті варто зазначити, процедура трансплантації – це медична процедура, яка використовується для лікування різноманітних захворювань, зокрема дитячого раку та серповидно-клітинної анемії. Пошкоджені або зруйновані кровотворні (гемопоетичні) стовбурові клітини замінюються на здорові кровотворні стовбурові клітини [9]. Таким чином, заміна буквально означає дія, при якій замість одного предмета (речі) виступає інший. Зрозуміло, що клітини неможливо назвати предметами чи речами в силу їх фізіологічних особливостей, але під час їх відділення від людського організму відбувається процес «уречевлення», тобто надання таким клітинам матеріального змісту. Така концепція сьогодні підтримується більшістю українських цивілістів у зв'язку з тим, що можливість зберігати певний час та за певних умов свої корисні властивості забезпечує здійснення такого «уречевлення» [10, с. 53].

На відміну від блага, яке може існувати лише за наявності зв'язку із конкретним суб'єктом, анатомічні/біологічні матеріали людини, відокремлені від людини, мають самостійний матеріальний зміст, а отже, є цінністю. Їхня матеріальна цінність проявляється у можливості зберігати корисні властивості та можливості їхньої передачі однією особою іншій (у порядку та межах, встановлених законом). Отже, анатомічні/біологічні матеріали людини, виступаючи матеріальними елементами немайнового блага здоров'я, а, як наслідок, блага життя, самі набувають уречевленого характеру, а тому ними на законних підставах можна розпорядитися в межах, встановлених законодавством та моральними засадами суспільства [11, с. 76]. Варто зазначити, що після того, як анатомічний матеріал трансплантовано (введено) реципієнтові, свій «уречевлений» зміст він автоматично втрачає, перетворюючись на невід'ємну частину організму реципієнта, що, у свою чергу, спричиняє втрату правового зв'язку особи-донора із цим об'єктом [10, с. 53]

Деякі країни дозволяють зберігання ГСК у банках стовбурових клітин для особистого використання донором або його родиною в майбутньому, у разі потреби. А якщо біологічний матеріал береться з метою зберігання та можливого подальшого використання для власних потреб особи, від якої він походить, чи близькими родичами, то правовий зв'язок не втрачається і «уречевлений» зміст не втрачається, а отже особа може на власний розсуд розпоряджатися таким об'єктом, у не заборонених законом межах [10, с. 53].

У багатьох країнах гемопоетичні стовбурові клітини, як і інші типи стовбурових клітин, вважаються біологічним матеріалом або тканинами, а не власністю окремих осіб. Це означає, що стовбурові клітини, отримані від донорів або пацієнтів, можуть бути розглянуті як ресурс або суспільна (колективна) власність, а не як приватна власність окремих осіб.

Однак, в окремих випадках, якщо стовбурові клітини були здобуті в результаті аутологічної трансплантації (тобто отримані від самого пацієнта), можуть існувати певні правові питання стосовно їхньої власності та контролю.

Згідно з положеннями статті 290 Цивільного кодексу України, повнолітня дієздатна фізична особа має право бути донором крові, її компонентів, а також органів та інших анатомічних матеріалів та репродуктивних клітин. Особа віком до 18 років може бути живим донором ГСК відповідно до закону. Також донорство крові, її компонентів, органів та інших анатомічних матеріалів, репродуктивних клітин здійснюється відповідно до закону. Окрім того, фізична особа може дати письмову згоду на донорство її органів та інших анатомічних матеріалів на випадок своєї смерті або заборонити його. Особа донора не повинна бути відомою реципієнту, а особа реципієнта – родині донора, крім випадків, коли реципієнт і донор перебувають у шлюбі або є близькими родичами [3].

На думку В. М. Коссака, органи та інші анатомічні матеріали, які відділені від тіла людини, є самостійними об'єктами цивільних правовідносин з трансплантації людини. Вони відповідають критеріям матері-

альної консистенції та мають об'єктивовану форму. Звичайно ознака фізичної консистентності має різний характер залежно від виду органу, анатомічного чи біологічного матеріалу, який є об'єктом трансплантації [12, с. 168].

З огляду на це, О. Р. Шишка вважає, що для того, щоб анатомічні матеріали людини (крім гемопоетичних стовбурових клітин) мали юридичну можливість називатися терміном «речі», необхідно зрозуміти, для чого це необхідно, та яку задачу та проблему правового регулювання необхідно вирішити. Поряд з цим необхідно вирішити і проблему предметної приналежності приватно-правових відносин у сфері трансплантації, а саме тих, які знаходяться за межами регулювання сфери цивільного права [13, с. 72]. Варто звернути увагу на те, що гемопоетичні стовбурові клітини взято в дужки у зв'язку з тим, що вони є кровотворними, тобто відповідальні за процес і впливають на оновлення крові. Це, зі свого боку, дає підстави стверджувати, що так як їх потрібно небагато, в організмі донора вони відновляють кров'яні клітини, утворюють нові, при цьому не завдають шкоди донору.

На нашу думку, одним із ключових критеріїв для визначення правової природи окремих об'єктів цивільних відносин є можливість суб'єкта розпоряджатися, тобто надавати згоду або заборону на використання ГСК. Фізична особа, приймаючи таке рішення, надає згоду на подальше цільове або нецільове використання таких біологічних матеріалів. Можна провести аналогію з іншими біологічними матеріалами, наприклад плазмою крові або спермою, які є обмеженими у доступі, у той же час вважають окремим специфічним об'єктом цивільного права.

Безпосередньо сама згода, як вольовий акт розпорядження своїми ГСК, на нашу думку є найяскравішим доказом того, що ГСК можна вважати матеріальним благом, адже якщо допустити зворотню тезу, то виникне логічне та закономірне питання: людина надає згоду на використання чого? Як можна надати згоду на використання того, що не є об'єктом? Саме тому достатньо логічною вбачається позиція, відповід-

но до якої якщо є акт розпорядження, то є і об'єкт, яким певний суб'єкт розпоряджається. Також будь-які цивільні правовідносини передбачають існування певного об'єкта, наявність якого зумовлює виникнення в учасників правовідносин цивільних прав та обов'язків. Тому якщо у відношенні до ГСК виникають певні права осіб, зокрема як донорів, так і реципієнтів або суб'єктів біобанків та відповідних обов'язків щодо відібрання таких клітин, зберігання і передання для хворих, то і правовий режим використання зазначених клітин сам визначає їх об'єктом цивільних прав.

Висновки

Вищевикладене дозволяє дійти наступного висновку: правова кваліфікація будь-якого об'єкта цивільних прав як речі ґрунтується на двох обов'язкових елементах – здатності об'єкта бути матеріальним благом і виникненню щодо нього цивільних прав та обов'язків. Біологічні матеріали людини є певною мірою матеріальним благом, щодо якого можуть виникати цивільні права та обов'язки незалежно від економічного субстрату. Незважаючи на «уречевлений» характер визнання анатомічних матеріалів людини, речами у сучасних вітчизняних реаліях доцільно розглядати як передчасний напрямок реформування цивільного законодавства України. Окремі елементи організму людини набувають ознак речі лише і виключно з моменту їх механічного вилучення з організму живої чи мертвої людини з донорською чи іншою незабороненою законодавством чи нормами моралі метою. Таким чином, гемопоетичні стовбурові клітини та інші анатомічні матеріали людини необхідно визначити як самостійний об'єкт цивільних прав, на який поширюється правовий режим речі, обмеженої в цивільному обороті у випадках, прямо визначених законом, порядок вилучення та подальшого використання яких визначається спеціальним законодавством України.

Література

1. Регенеративна медицина та біотехнології в ортопедії: конспект лекцій з дисципліни «Регенеративна медицина та біотех-

нології в ортопедії» для студентів спеціальності 163 «Біомедична інженерія» денної та заочної форм навчання / уклад. О.Ю. Азархов. Маріуполь: ДВНЗ «ПДТУ», 2019. 67 с.

2. Пташник І.Р. Правове регулювання трансплантації штучно створених органів. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2013. Вип. 32. С. 54-62.

3. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>(дата звернення: 10.07.2023)

4. Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині: Закон України № 2427-VIII від 17.05.2018 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2427-19> (дата звернення: 10.07.2023)

5. Що таке стовбурові клітини і як їх отримують? : Кріобанк. URL:<https://cryobank.ua/uk/articles-uk/shho-take-stovburovi-klitini-i-yak-yih-otrimuyut/>(дата звернення: 10.07.2023)

6. Балинська О.М., Заяць О.С. Деякі питання правового регулювання трансплантації анатомічних матеріалів людині. Аналітично-порівняльне правознавство №2, 2023. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.02.12>

7. Stewart C., Lipworth W. Problems of biobanking and the law of gifts.

Persons, parts and property/ edited by Goold I. et Greasley K., Herring J. Et al. Hart Publishing. 2016. P. 35.

8. Пунда О.О. Поняття та проблеми здійснення особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування людини: монографія. Київ, 2005. 436с.

9. Що таке трансплантація стовбурових клітин? : Онлайн-ресурс «Разом by St. Jude». URL:<https://together.stjude.org/uk-ua/%D0%B4%D1%96%D0%B0%D0%B3%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0-%D0%BB%D1%96%D0%BA%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F/treatment/bone-marrow-transplant.html>(дата звернення: 10.07.2023)

10. Квіт Н. М. Біологічний матеріал як об'єкт цивільних правовідносин щодо створення та використання біобанків в Україні. *Форум права*. 2019. № 3. С. 48–57.

11. Квіт Н. М., Кінаш Д. В. Правовий режим людських анатомічних/біологічних

матеріалів, ембріонів як об'єктів цивільних правовідносин. *Нове українське право*. №1. 2023, С. 73-80

12. Косак В. М. Правова природа відносин з трансплантації анатомічних матеріалів людині. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали ХХІХ звітної науково-практичної конференції (2–3 лютого 2023 р.): у 2-ох ч. Ч. 1.* Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2023. 255 с. С. 167–169.

13. Шишка О. Р. Правовий режим анатомічних матеріалів людини : деякі напрямки рекодифікації цивільного законодавства України. *Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування: виклики ХХІ століття : тези доп. учасників ІІ Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 10 груд. 2019 р.) ; Наук.-дослід. ін-т публ. політики і соц. наук.* Харків: НДІ ППСН, 2019. с.66-73

*Tarasiuk Inna Oleksandrivna,
postgraduate student of the Department of Civil
and Legal Policy,
intellectual property and innovation
Yaroslav Mudryi National Law University*

**DEFINITION OF HEMOPOIETIC
STEM CELLS AS
THE OBJECT OF CIVIL RIGHTS**

The article discusses the field of regenerative medicine and, in this connection, the legal aspects of human hematopoietic stem cell transplantation. The study of the origin of hematopoietic stem cells was carried out. It has been determined what hematopoietic stem cells are. Their medical and social significance has

been established. The difference between medical and legal terminology is indicated. The normative regulation of hematopoietic stem cells in the Civil Code of Ukraine and the new Law of Ukraine “On the application of transplantation of anatomical materials to humans” and the position of domestic scientists regarding the definition of parts of the human body, including such cells as hematopoietic, as an object of civil rights, were analyzed. The concept of the material-legal model and the possibility of applying the relevant provisions in Ukraine were studied. It has been established that human anatomical materials as non-property goods can be in civil circulation through “reification”, i.e. giving them material content. The positive sides of individual provisions, as well as existing gaps, are highlighted. The difference between hemopoietic stem cells and other objects similar in nature has been traced. It has been studied that the possibility of identifying certain parts of the human body is influenced by the legal regime and purpose of use, taking into account moral, ethical and religious reasons. It is established that the legal qualification of any object of civil rights as a thing is based on two mandatory elements – the ability of the object to be a material good and the emergence of civil rights and obligations in relation to it. It is substantiated that hematopoietic stem cells and other anatomical materials of a person should be defined as independent objects of civil rights, which are covered by the legal regime of a thing restricted in civil circulation in cases expressly defined by law.

Key words: hematopoietic stem cells, regenerative medicine, transplantation, objects of civil rights, medical law.